

Зміст

ВСТУП

8

Частина перша СТАРОДАВНІЙ СВІТ

Розділ 1	Стародавні держави Близького та Середнього Сходу в міжнародних відносинах	14
1.1.	Особливості міждержавних відносин на Стародавньому Сході. Виникнення дипломатії	14
1.2.	Зовнішня політика Єгипту до сер. II тис. до н.е.	17
1.3.	Міждержавні відносини Єгипту часів Нового та Пізнього царства	21
1.4.	Держави Стародавньої Месопотамії у міжнародних відносинах	29
1.5.	Ассирія – народження першої у світі імперії	36
1.6.	Війни та дипломатія Перської держави в VI–IV ст. до н. е.	42
Розділ 2	Індія в міжнародних відносинах Стародавнього світу	49
2.1.	Основні періоди історії міжнародних відносин та дипломатії Стародавньої Індії. Міждержавні відносини Харапської цивілізації та ведичного періоду	49
2.2.	Зовнішня політика і дипломатія Індії у буддійський період	53
2.3.	Міжнародні відносини Індії у класичний період	58
2.4.	Теоретичні питання зовнішньої політики держави в давньоіндійських письмових джерелах. Організація посольської служби	61
Розділ 3	Міжнародна політика та дипломатія Стародавнього Китаю	69
3.1.	Періодизація історії міжнародних відносин Стародавнього Китаю та їх особливості. Міждержавні відносини Китаю у III тис. до н. е. – XI ст. до н. е.	69
3.2.	Війни та дипломатія доби династії Чжоу	72
3.3.	Міжнародні відносини Китаю в 221 р. до н.е. – 410 р. н.е.	76
3.4.	Розпад імперії Хань і зовнішня політика династії Цзінь	87
3.5.	Політична думка і посольська справа Стародавнього Китаю	90
Розділ 4	Міждержавні відносини Стародавньої Греції	96
4.1.	Форми міжнародних зв'язків у Стародавній Греції до сер. I тис. до н. е.	96
4.2.	Міждержавні відносини Крито-мікенської цивілізації (II тис. до н. е.)	103
4.3.	Зовнішня політика грецьких міст-держав в архаїчний період (VIII–VI ст. до н. е.). Грецька колонізація Середземного та Чорного морів	105
4.4.	Греко-перські війни 499–449 рр. до н. е.	110
4.5.	Зростання протиріч між Афінами та Спартою. Пелопоннеська війна (431–404 рр. до н. е.)	119

Розділ 5	Зовнішня політика і дипломатія Македонії, елліністичних і постелліністичних держав	128
5.1.	Боротьба за гегемонію в Греції наприкінці V – у першій половині IV ст. до н. е. Захоплення Греції Македонією	128
5.2.	Походи Александра Македонського на Схід та їх міжнародні наслідки	134
5.3.	Розпад держави Александра Македонського. Міжнародна політика елліністичних держав	139
5.4.	Постелліністичні держави Передньої Азії у міждержавних відносинах. Дипломатія і війни Парфянського царства	143
Розділ 6	Дипломатія й війни Стародавнього Риму в царський та республіканський періоди	152
6.1.	Періодизація міжнародних зв'язків та особливості дипломатії Стародавнього Риму	152
6.2.	Зовнішня політика Стародавнього Риму до сер. III ст. до н. е.	156
6.3.	Пунічні війни (264–146 рр. до н. е.)	163
6.4.	Експансія Римської республіки у Східному Середземномор'ї (III–I ст. до н. е.)	171
Розділ 7	Римська імперія у міждержавних відносинах	181
7.1.	Ідеологія римського імперіалізму	181
7.2.	Зовнішня політика Римської імперії до кінця II ст. н. е.	186
7.3.	Пізня Римська імперія в міжнародних відносинах III–IV ст.	193
7.4.	Боротьба германців з Римською імперією наприкінці IV – у першій половині V ст.	198
7.5.	Війни Римської імперії у третій чверті V ст. та її падіння	203
Частина друга		
СЕРЕДНІ ВІКИ		
Розділ 8	Міжнародні відносини й дипломатія Західної Європи в добу раннього Середньовіччя	210
8.1.	Особливості дипломатії та міжнародних відносин у добу Середньовіччя	210
8.2.	Зовнішня політика нових германських держав	217
8.3.	Дипломатія та війни Франкської держави Меровінгів	222
8.4.	Зовнішня політика Каролінгів. Імперія Карла Великого та її розпад	226
8.5.	Постверденська Європа в міжнародних відносинах	236
Розділ 9	Вплив католицької церкви та лицарства на зовнішню політику доби Середньовіччя. Хрестові походи	245
9.1.	Міжнародно-політичне значення католицької церкви	245
9.2.	Боротьба між світською та духовною владою у Європі в XI–XIII ст.	249
9.3.	Міжнародне значення лицарства	259
9.4.	Причини і початок хрестових походів. Перший хрестовий похід	268
9.5.	Створення та діяльність духовно-лицарських орденів. Хрестові походи XII ст.	276

9.6. Хрестові походи XIII ст. та їх міжнародні наслідки	281
9.7. Ослаблення ролі папства та католицької церкви у міжнародних відносинах XIV–XV ст.	287
Розділ 10 Міжнародні відносини в Західній та Центральній Європі в XI–XV ст.	293
10.1. Етапи та міжнародні наслідки Реконкісти	293
10.2. Боротьба Англії та Франції наприкінці XI – на початку XIV ст.	300
10.3. Столітня війна та її міжнародні наслідки	307
10.4. Франко-бургундський вузол протиріч у третій чверті XV ст. Дипломатія Людовика XI	315
10.5. Зовнішня політика країн Центральної та Північної Європи. Німецький «натиск на Схід»	320
10.6. Зовнішня політика італійських держав. Боротьба Венеції і Генуї	328
Розділ 11 Візантія та південні слов'яни в міжнародних відносинах V–XV ст.	335
11.1. Особливості зовнішньої політики й дипломатії Візантійської імперії	335
11.2. Імперська доктрина і війни Юстиніана I та їх міжнародні наслідки	340
11.3. Візантія та її сусіди у VII – першій половині IX ст. Виникнення південнослов'янських держав	346
11.4. Геополітичні зміни на Балканах часів візантійської Македонської династії (друга пол. IX – сер. XI ст.)	350
11.5. Візантія і південні слов'яни в міжнародних відносинах у другій пол. XI – сер. XV ст.	354
Розділ 12 Зовнішня політика та дипломатія Русі й Галицько-Волинської держави	364
12.1. Виникнення ранньоукраїнської держави – Київська Русь	364
12.2. Дипломатія Київської Русі	369
12.3. Міжнародне становище Русі доби феодальної роздробленості	375
12.4. Монгольська навала на Русь та її наслідки	377
12.5. Галицько-Волинська держава у міждержавних відносинах другої половини XIII–XIV ст. Початок Литовської доби України	379
12.6. Міжнародне становище Північно-Східної Русі в XIII–XV ст.	383
Розділ 13 Середньовічні держави Близького та Середнього Сходу в міжнародних відносинах	391
13.1. Особливості міжнародних відносин на середньовічному Сході	391
13.2. Завоювання арабів. Арабський халіфат Омейядів	394
13.3. Арабський халіфат Аббасидів у міжнародних відносинах VIII–XIII ст.	401
13.4. Війни та дипломатія мусульманського Ірану. Зовнішня політика Сельджуцької імперії	406
13.5. Мусульманський Єгипет у міжнародних відносинах Афро-Азійського регіону	411
13.6. Завоювання турків-османів. Османська держава в міждержавних відносинах XIII–XV ст.	415

Розділ 14	Південна, Центральна та Східна Азія у міжнародних відносинах Середньовіччя	424
14.1.	Періоди та особливості міжнародних відносин у середньовічній Індії. Зовнішня політика індійських держав до XIII ст.	424
14.2.	Зовнішня політика і дипломатія Делійського султанату та держав Південної Індії в XIII – на початку XVI ст.	429
14.3.	Експансія монголів	434
14.4.	Держави Чингізидів у міжнародних відносинах другої половини XIII–XV ст. Завоювання Тимура	441
14.5.	Зовнішня політика середньовічного Китаю до середини X ст.	448
14.6.	Китай у міжнародних відносинах другої половини X–XV ст.	454
14.7.	Міждержавні відносини середньовічної Японії	462

Частина третя

ДОБА ПЕРЕХОДУ ВІД СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ДО НОВОГО ЧАСУ

Розділ 15	Головні тенденції міжнародних відносин наприкінці XV – у першій половині XVII ст. Народження постійної дипломатії	472
15.1.	Особливості міжнародних відносин наприкінці XV – у першій половині XVII ст.	472
15.2.	Зміни в теорії міжнародних відносин	474
15.3.	Народження постійної дипломатії в державах Європи	483
15.4.	Дипломатія імперій Сходу	492
Розділ 16	Великі географічні відкриття і початок колонізації європейцями неєвропейського світу	498
16.1.	Причини та етапи Великих географічних відкриттів	498
16.2.	Колоніальні захоплення португальців. Португальська колоніальна імперія	502
16.3.	Завоювання іспанськими конкістадорами Нового світу	506
16.4.	Міжнародне становище Іспанської колоніальної імперії	513
16.5.	Початок створення колоніальних імперій французами, англійцями, голландцями	517
16.6.	Міжнародні наслідки Великих географічних відкриттів	522
Розділ 17	Міжнародні відносини провідних держав Сходу в XVI – першій половині XVII ст. та європейський чинник	525
17.1.	Зовнішня політика Османської імперії в XVI – першій половині XVII ст.	525
17.2.	Війни та дипломатія імперії Сефевідів	532
17.3.	Утворення та міжнародне становище Імперії Великих Моголів	538
17.4.	Імперія Мін у міждержавних відносинах у XVI – першій половині XVII ст.	543
17.5.	Зовнішня політика і дипломатія Японії	547
Розділ 18	Зовнішня політика держав Східної Європи в XVI – першій половині XVII ст.	554
18.1.	Ключові протиріччя в Східній Європі в першій половині XVI ст.	554

18.2. Зовнішня політика Польщі і Литви до 1569 р. Організація їхньої дипломатичної служби	558
18.3. Утворення Речі Посполитої та її міждержавні відносини	562
18.4. Зовнішньополітична стратегія та дипломатична служба Московії у XVI – першій половині XVII ст.	568
18.5. Територіальна експансія Московської держави в XVI – першій половині XVII ст.	573
Розділ 19 Україна в міждержавних відносинах XVI – середині XVII ст.	580
19.1. Литовська і польська експансія в українських землях в XVI ст.	580
19.2. Міжнародно-політичні та ідеологічні наслідки Берестейської унії 1596 р.	584
19.3. Феномен українського козацтва та його вплив на європейську політику	589
19.4. Зростання протиріч між козацтвом та Річчю Посполитою	595
19.5. Національно-визвольна війна українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького	598
Розділ 20 Зовнішня політика та дипломатія країн Західної Європи наприкінці XV – у XVI ст.	606
20.1. Протиріччя між Францією, Іспанією, Священною Римською імперією на зламі XV–XVI ст. Причини та перший етап Італійських війн	606
20.2. Другий етап Італійських війн. Мир у Като-Камбрезі	611
20.3. Вплив німецької Реформації на зовнішню політику європейських держав. Європейська Контрреформація	616
20.4. Міжнародні наслідки поширення кальвінізму. Релігійні війни у Франції	623
20.5. Нідерландська війна за незалежність	628
20.6. Іспано-англійське суперництво у XVI ст.	632
Розділ 21 Міжнародні відносини в Західній та Центральній Європі в першій половині XVII ст. Тридцятилітня війна	640
21.1. Ключові вузли протиріч у Європі на початку XVII ст.	640
21.2. Причини та початок Тридцятилітньої війни. Її чеський період	644
21.3. Дипломатія кардинала Рішельє та Альбрехта фон Валленштейна. Данський період війни	651
21.4. Дипломатія Густава II Адольфа. Шведський період війни	657
21.5. Франко-шведський період війни. Дипломатія кардинала Мазаріні	662
21.6. Вестфальський мир та міжнародні наслідки Тридцятилітньої війни	668
ДОДАТКИ	676
Додаток 1. Хронологічна таблиця	676
Додаток 2. Афоризми про зовнішню політику і дипломатію	686

ВСТУП

Якщо ми хочемо скористатися миром, доводиться за це боротися.

Марк Туллій Цицерон

Не буває обставин настільки нещасних, щоб розумна людина не могла знайти в них якусь вигоду, але не буває і настільки щасливих, щоб безрозсудний не міг звернути їх проти себе.

Франсуа де Ларошфуко

Нині на Землі налічується більш ніж 200 держав, 197 з яких є визнаними, з них 193 країни – члени Організації Об'єднаних Націй. Ці держави, як і сотні колись існуючих, не перебувають в ізоляції, вони мають налагоджувати відносини одна з одною залежно від національних інтересів і потреб. Відносини, що складаються між державами, прийнято називати *міжнародними*, стратегічні підходи до цих відносин становлять основу їхньої *зовнішньої політики*, яка з доби давнини здійснюється різними засобами, переважно шляхом *дипломатії*.

Міжнародні відносини та дипломатія мають свою історію. Досвід її вивчення є надзвичайно важливим з урахуванням того, що ще з доби давнини розробляли та постійно вдосконалювали прийоми міждержавної взаємодії, створювали перші письмові трактати, в яких розглядалися теоретичні питання зовнішньої політики, організовували зовнішньополітичні відомства з відповідним штатом службовців, регламентували права та обов'язки послів, скликали перші міжнародні конгреси, з'їзди, церковні собори, укладали перші міждержавні договори, започатковували та формулювали норми міжнародного права.

Ця копітка робота політиків і дипломатів відображена в багатьох письмових та речових джерелах, які відтворюють історію міжнародних відносин і чекають на всебічне вивчення. Адже від професіоналізму, здібностей, мудрості політиків та дипломатів, їхнього вміння чітко розуміти національні інтереси, створювати коаліції, розв'язувати вузли міждержавних протиріч, реалістично співвідносити можливості своєї держави зі рівнем могутності держави-суперника залежали долі імперій, царств, королівств, республік і

цілих народів. Як писав давньогрецький дослідник Пелопоннеської війни Фукидід, «історія любить повторюватися», а неперевершений у таємній дипломатії засновник «Товариства Ісуса» Ігнатій Лойола доводив, що історія «жорстоко карає за незнання своїх уроків». Неупереджене вивчення історії дипломатії та міжнародних відносин може надати відповіді на питання, чому одні держави були зруйновані і їхні назви відомі сьогодні лише завдяки підручникам та науковим працям дослідників, тоді як інші держави, незважаючи на різні міжнародні виклики, не лише збереглися, а й активно впливають на сучасну світову політику.

Історія дипломатії та міжнародних відносин має міждисциплінарний характер й охоплює відповідні аспекти історії, економіки, права, релігієзнавства, літературознавства, культурології, соціології тощо. Проте насамперед вона невіддільна від всесвітньої історії людства. Ця історія міжнародних відносин та дипломатії охоплює багато тисячоліть і є нормативним курсом для підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». Зазначений курс є одним із найважливіших у системі підготовки майбутніх фахівців з міжнародних відносин, оскільки в ретроспективі дозволяє ознайомитися з усіма формами та напрямками міждержавної взаємодії, що існували, витримали випробування часом і тією чи іншою мірою збереглися протягом тисячоліть.

Хоча міжнародні відносини налічують кілька тисяч років, цей термін почали використовувати лише на зламі XVIII–XIX ст. За найбільш поширеною версією права громадянства у суспільних науках термін «міжнародні відносини» отримав завдяки англійському філософу і правознавцю *Джереми Бентamu* (1748–1832). Саме він, свідок таких доленосних історичних подій, як Семирічна війна, Американська революція, Французька революція, Наполеонівські війни, Віденський конгрес, уперше запропонував термін «international relations», під яким розумів передусім відносини між великими суверенними національними державами (державами-націями). Відносини держав-націй сучасної йому доби Дж. Бентам фактично протиставляв відносинам правителів-суверенів, тобто стосункам між представниками панівних династій минулих часів (Бурбонів, Габсбургів, Гановерів, Романових). Утім міжнародна взаємодія навіть його часу не обмежувалася сферою політики і традиційно поширювалася на економіку, право, ідеологію, релігію, культуру тощо.

Ось чому під **міжнародними відносинами** варто розуміти комплекс політичних, економічних, військових, культурних, ідеологічних та інших зв'язків між державами, державними союзами, націями, недержавними організаціями, рухами, групами, які обстоюють свої інтереси на світовій арені у двосторонньому або багатосторонньому форматі. Міжнародні відносини є державною практикою та галуззю знань, що вивчає всі прояви активності суб'єктів цієї взаємодії.

Крім терміна «*суб'єкт*», на позначення учасників міжнародних відносин часто застосовується синонімічне поняття «*актор*». У перекладі з латинської «*actor*» – це «діяч», тобто той, хто активно діє та впливає на події у світовій політиці. Актор завжди є більш автономним у прийнятті державних рішень, ніж учасник міжнародної взаємодії. Отже, поняття «актор» наголошує на більш високому рівні суб'єктності держави, руху, організації або індивіда. Актор є ініціатором або посередником у відносинах між різними державами, провідником зовнішньої політики.

Зовнішня політика – це комплекс цілеспрямованих рішень і дій держави та інших інститутів влади на міжнародній арені. Така діяльність держави у відносинах з іншими суб'єктами міжнародної взаємодії здійснюється з урахуванням внутрішніх і зовнішніх можливостей та обмежень. Завжди існує залежність між зовнішньополітичним потенціалом держави та її статусом. Своєю чергою, зовнішньополітичний потенціал держави залежить від ефективності організації влади, рівня її соціальної підтримки у суспільстві, військової могутності, здатної забезпечувати національні інтереси, рівня економічного розвитку, геополітичного становища тощо.

Оскільки зовнішня політика передбачає формування та реалізацію стратегій і дій держави щодо інших міжнародних акторів, на процес прийняття відповідних рішень впливає комплекс об'єктивних і суб'єктивних факторів. Якщо *об'єктивні фактори* – це вже згадувані національні інтереси, військовий та ресурсний потенціал, показники розвитку господарства, то *суб'єктивні фактори* зовнішньої політики – це особисті якості державних службовців, рівень їхньої професійної підготовки, швидке, адекватне, вміле їх реагування на виклики на міжнародній арені. Сучасні автори, зокрема американський політолог *Грехам Аллісон*, українська дослідниця *Юлія Седляр* та ін., слушно вважають, що зовнішня політика є підсумком конкурентної взаємодії політичної еліти, державних інститутів тощо. Ось чому в тривалій історії міжнародних відносин так багато залежало від тих, хто був носієм та втілювачем зовнішньополітичних стратегій, – державних діячів та дипломатів.

Як зазначалося, **дипломатія** є однією з двох основних форм реалізації зовнішньої політики держави, яка з доби давнини протиставлялася іншій, насильницькій формі – війні. Ось чому *Генрі Кіссінджер* вважав, що «дипломатія є мистецтвом приборкувати силу». Як важливий інструмент підтримки мирних відносин дипломатія здійснюється у формі ведення переговорів. Під час переговорів дипломат намагається мирно відстоювати національні інтереси, переконуючи, а нерідко і залякуючи іншу сторону переговорного процесу. Як зауважував англійський дипломат XVI – першої половини XVII ст. *Генрі Уоттон*, «посол – чесна людина, яка послана за кордон брехати на благо своєї країни».

Переговорна функція є однією з трьох найважливіших функцій дипломатії поряд з інформаційною та договірною. Шляхом інформування уряду, ведення переговорів, укладання угод та утворення норм міжнародного права дипломати намагаються виконати головну мету – запобігти збройним конфліктам. В історії міжнародних відносин дипломати часто намагалися виправити помилки й прорахунки правителів, але нерідко помилялися й самі. З цього приводу американський політик і дипломат часів Другої світової війни *Джозефус Деніелз* зазначав: «Армія – це люди, зібрані в одному місці з єдиною метою: виправляти помилки дипломатів».

Як близька до сучасної система державних інституцій і сфера суспільної діяльності дипломатія сформувалася у XV та наступних століттях і продемонструвала свою зрілість під час підписання доленосного Вестфальського миру 1648 р. Цей мир за результатами першої загальноєвропейської Тридцятилітньої війни створив першу в історії міжнародну систему – Вестфальську. Вироблені під час укладання цього миру принципи до сьогодні залишаються основою міжнародних відносин. Тому історія цих відносин традиційно поділяється на дві великі доби – довестфальську (від давнини до 1648 р.) і вестфальську (з 1648 р.)

У пропонованому навчальному посібнику розглядаються три періоди довестфальської організації міжнародних відносин у світі – стародавній світ (до кінця V ст.), середні віки (до кінця XV ст.), період довестфальського колоніалізму, або доба переходу від Середньовіччя до нового часу (кінець XV – середина XVII ст.).

Мета навчального посібника – висвітлити основні тенденції та проблеми історії й еволюції міжнародних відносин, дипломатичної діяльності від давнини до 1648 р., особливості формування міжнародних взаємовідносин як системи, що має свої власні закони, завдання, еволюцію; виробити навички аналізу закономірностей та особливостей розвитку історії міжнародних відносин; навчити студентів працювати з дипломатичними, політичними, міжнародно-правовими джерелами.

Посібник підготовлено з урахуванням усіх новітніх досягнень науки, у ньому враховано останні вимоги, які висуваються до системи підготовки здобувачів вищої освіти. Переглянуто, доповнено, уточнено певні раніше висловлювані твердження, а в тексті використано результати наукових публікації авторів цього посібника.

Матеріал поділено на 21 тему, які охоплюють історію дипломатії та міжнародних відносин від давнини до Вестфальського миру 1648 р. Кожна тема містить цитати з історичних джерел та супроводжується контрольними запитаннями.

З метою полегшення процесу вивчення студентами навчальних тем автори вирішили подавати матеріал в такій послідовності:

1. *Основний текст.*
2. *Уточнювальна інформація*, яку подано зменшеним кеглем. Вона містить стислий зміст джерел, біографії відомих політиків, воєначальників, дипломатів, курйозні випадки з історії дипломатії тощо.
3. *Додаткові та довідкові відомості*, що винесено в підрядкові примітки. Такі відомості можуть вивчатися після основного тексту та уточнювальної інформації або разом з ними залежно від бажання студентів. Ці підрядкові примітки доцільно використовувати під час підготовки до семінарських занять.

Посібник забезпечено додатками (кольорові карти, хронологічна таблиця, афоризми відомих людей про дипломатію та зовнішню політику).

Видання розраховане як на студентів, які здобувають міжнародну освіту, так і на широке коло читачів, які цікавляться історією дипломатії та міжнародних відносин.